Marcin Mrowicki¹

**Skutki wyroku zakresowego Trybunału Konstytucyjnego
dla rozstrzygnięć incydentalnych w postępowaniu
karnym. Uwagi na marginesie wyroku Trybunału
Konstytucyjnego z 16 lipca 2018 r. (K 12/15)**

Słowa kluczowe: rozstrzygnięcia incydentalne, wznowienie postępowania incydentalnego, przywrócenie terminu, wyrok zakresowy TK

Keywords: incidental decisions, reopening of the incidental proceedings, leave to lodge interlocutory appeal, limited judgment of the Constitutional Court

Streszczenie

Niniejszy artykuł dokonuje analizy problematyki skutków wyroków zakresowych Trybunału Konstytucyjnego stwierdzających niekonstytucyjność przepisu niepozwalającego na zaskarżenie rozstrzygnięcia incydentalnego w postępowaniu karnym. Uwagi zostały poczynione na marginesie wyroku TK z 16 lipca 2018 r. zapadłego w sprawie K 12/15. Nie jest bowiem jasne, czy wyrok zakresowy TK może stanowić podstawę do przywrócenia terminu w postępowaniu karnym, a także czy może stanowić podstawę wznowienia postępowania incydentalnego. Autor prezentuje tezę, że wyrok zakresowy TK może stanowić podstawę przywrócenia terminu do złożenia zażalenia na rozstrzygnięcie incydentalne oraz że po prawomocnym zakończeniu postępowania, wyrok TK powinien stanowić podstawę wznowienia postępowania incydentalnego.

¹ ORCID ID: 0000-0002-2072-3850, doktor, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
E-mail: mr.mrowicki@gmail.com.

Abstract

**The effects of the limited judgments of the Constitutional Court for the incidental decisions in criminal proceedings.
Analysis on the basis of the judgment of the Constitutional Court given on 16 July 2018 (case No. K 12/15)**

This article discusses the effects of the limited judgments of the Constitutional Court in Poland declaring that the legal provisions not providing for an appeal against the incidental decision issued in criminal proceedings are not in conformity with the Polish Constitution. The analysis is held on the basis of the limited judgment of the Constitutional Court given on 16 July 2018, case No. K 12/15. It is not clear whether the limited judgment could be a basis to apply for a leave to lodge interlocutory appeal in the criminal proceedings. Moreover, it should be clarify whether the limited judgment could be a basis of reopening the incidental proceedings. The author presents the thesis that, firstly, the limited judgment of the Constitutional Court shall be the basis to apply for a leave to lodge interlocutory appeal against the incidental decision and, secondly, the limited judgment should be the basis to reopen the incidental proceedings.

Zagadnienie skutków wyroku Trybunału Konstytucyjnego dla rozstrzygnięć incydentalnych w postępowaniu karnym nie doczekało się do tej pory szerszego omówienia. W praktyce wiąże się to z istotnymi wątpliwościami co do tego, czy wyrok zakresowy Trybunału może stanowić podstawę do przywrócenia terminu w postępowaniu karnym. Odpowiedź na powyższe pytanie jest istotna z perspektywy wolności i praw jednostki – może bowiem wpływać na status strony w postępowaniu karnym (oskarżyciel posiłkowy) oraz wynikające z tego tytułu uprawnienia procesowe. Czy wyrok zakresowy TK skutkuje przywróceniem terminu do złożenia zażalenia i jednocześnie przywróceniem danej osoby możliwości realizowania swoich procesowych uprawnień, które przed zapadnięciem rozstrzygnięcia o stwierdzeniu niekonstytucyjności danego przepisu nie były możliwe?

Jednocześnie, aktualnie nie jest dopuszczalne wznowienie postępowania karnego co do orzeczeń incydentalnych. Powyższe uniemożliwia stronie re-

alizację swoich uprawnień procesowych w sytuacji, w której dochodzi do prawomocnego zakończenia postępowania. Należałoby więc rozważyć wprowadzenie takiej możliwości w procedurze karnej kierując się jak najpełniejszym wykonaniem wyroku zakresowego TK. Należy w tym celu przeanalizować wszystkie argumenty oraz zastanowić się czy podobne rozwiązania nie zostały już przewidziane w innych procedurach. Mogłyby one stanowić podstawę do wprowadzenia podobnej instytucji w postępowaniu karnym. Rozważania toczyć się będą na marginesie wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 16 lipca 2018 r.²

I.

Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego ma moc powszechnie obowiązującą (art. 190 ust. 1 Konstytucji). W konsekwencji oddziałuje na wszelkie toczące się postępowania sądowe, a każdy sąd ma obowiązek stosować orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego od chwili ich wejścia w życie, tj. z dniem ogłoszenia, chyba że Trybunał określi inny termin utraty mocy obowiązującej aktu normatywnego (art. 190 ust. 3 Konstytucji).

Wyrok zakresowy jest orzeczeniem, w którego sentencji Trybunał Konstytucyjny stwierdza zgodność lub niezgodność z konstytucją przepisu prawnego w określonym zakresie jego zastosowania. W konsekwencji atrybut (nie)konstytucyjności odnosi się do normy prawnej wywiezionej z przepisu prawnego³. Skutkiem wyroku zakresowego TK stwierdzającego niezgodność z Konstytucją normy zamieszczonej w danym przepisie jest utrata mocy obowiązującej przepisu w zakresie tej treści. Wyeliminowana zostanie norma zakodowana w treści przepisu, co nie znajdzie odzwierciedlenia w jego literalnym brzmieniu. Derogacja zakresu określonego przepisu skutkuje powstaniem luki w systemie prawa, co wymaga interwencji ustawodawcy⁴.

² K 12/15, OTK-A 2018, poz. 29.

³ M. Florczak-Wątor, *Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego i ich skutki prawne*, Poznań 2006, s. 103; T. Woś, *Wyroki interpretacyjne i zakresowe w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2016, nr 3, vol. XXV, s. 986 i n. Por. M. Dąbrowski, *Spór o wyroki interpretacyjne Trybunału Konstytucyjnego – głos w dyskusji*, „*Przegląd Prawa Konstytucyjnego*” 2017, nr 2, s. 33.

⁴ Ibidem, s. 152.

W zakresie skutków wyróżnia się zobowiązanie ustawodawcy do podjęcia interwencji prawodawczej celem zmiany danego przepisu, niezbędnej dla realizacji norm konstytucyjnych (skutek zobowiązujący)⁵ lub w odniesieniu już do adresatów normy – nakazanie im usunięcia pominięcia przez stosowanie prawa w sposób określony w wyroku TK (tzw. skutek rozporządzający)⁶. W doktrynie dominuje stanowisko, że Konstytucja nie pozwala Trybunałowi Konstytucyjnemu na działania prawodawcze⁷ a wyrok stwierdzający niekonstytucyjność pominięcia prawodawczego nie wywołuje skutku rozporządzającego w postaci przypisania zakwestionowanemu przepisowi normy nieprzewidzianej przez ustawodawcę⁸. Z drugiej strony nie sposób nie zgodzić się z twierdzeniem, że samo wejście w życie wyroku TK stwierdzającego niekonstytucyjność takiego pominięcia stanowi uzupełnienie tego pominięcia⁹, a większość wyroków prawotwórczych wywołuje skutek rozporządzający¹⁰.

⁵ Wyroki TK: z 6 grudnia 2004 r., SK 29/04, OTK – A 2004, nr 11, poz. 114 oraz z 14 marca 2005 r., K 35/04, OTK – A 2005, nr 3, poz. 23. Zob. J. Podkowik, *Charakter i skutki prawne wyroków stwierdzających niekonstytucyjność pominięcia prawodawczego*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2017, nr 2, s. 20–42.

⁶ Wyrok TK z 2 lipca 2009 r., K 1/07, OTK – A 2009, nr 7, poz. 104.

⁷ Skutki orzeczeń o niekonstytucyjności normy można jednak porównać do skutków działalności prawodawcy – prowadzą do usunięcia danych norm z systemu prawnego i mają powszechnie obowiązujący charakter. Dlatego TK jest nazywany negatywnym ustawodawcą – szerzej: S. Wronkowska, *Kilka uwag o „prawodawcy negatywnym”*, „Państwo i Prawo” 2008, z. 10, s. 5–20; P. Tuleja, *Trybunał konstytucyjny – negatywny ustawodawca czy strażnik konstytucji?*, [w:] *Instytucje prawa konstytucyjnego w dobie integracji europejskiej. Księga jubileuszowa dedykowana Prof. Marii Kruk-Jarosz*, red. J. Wawrzyniak, M. Laskowska, Warszawa 2009, s. 573–580.

⁸ A. Kustra, *Wznowienie postępowania w następstwie stwierdzenia niekonstytucyjności pominięcia prawodawczego*, [w:] *Skutki wyroków Trybunału Konstytucyjnego w sferze stosowania prawa*, red. M. Bernatt, J. Królikowski, M. Ziółkowski, Warszawa 2013, s. 205 i n.; M. Florczak-Wątor, op.cit., s. 155; L. Bosek, *Zaniechanie prawodawcze jako przedmiot kontroli sądowej (analiza porównawcza)*, Warszawa 2003, s. 50–51; M. Grzybowski, *Zaniechanie prawodawcze w praktyce polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, https://www.confconstco.org/reports/rep-xiv/report_Poland_po.pdf (19.08.2020), s. 12–13.

⁹ M. Wąsek-Wiaderek, *Skutki wyroków Trybunału Konstytucyjnego „kreujących” środek odwoławczy w postępowaniu karnym. Analiza wykonania wyroku w sprawie K 30/11 przez sądy orzekające w sprawach karnych*, „Ius Novum” 2015, nr 3, s. 34.

¹⁰ M. Jackowski, *Wykonywanie wyroków Trybunału Konstytucyjnego przez sądy*, [w:] *Wykonywanie orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego w praktyce konstytucyjnej organów państwa*, red.

Z chwilą ogłoszenia wyroku prawotwórczego, z czym związane jest obalenie domniemania konstytucyjności przepisu, aż do zmiany niekonstytucyjnego stanu prawa w wyniku wykonania wyroku TK przez ustawodawcę, obowiązkiem sądów i organów administracji jest wywodzenie bezpośrednio z danego wyroku wzorca konstytucyjnego brakującej treści normatywnej¹¹. W swoim wyroku Trybunał Konstytucyjny wskazuje, że pominięta przez ustawodawcę norma znajduje się w Konstytucji. Jak słusznie wskazuje M. Wąsek-Wiaderek, „związanie wyrokiem TK oznacza dla tej grupy orzeczeń związanie identyfikacją wzorca konstytucyjnego jako samodzielnej podstawy orzekania”¹². Dochodzi bowiem do „wykreowania środka zaskarżenia przez TK”¹³. Pozwala na to wykładnia prawa zgodna z Konstytucją czy też bezpośrednie stosowanie Konstytucji¹⁴, zwłaszcza w sytuacji braku ustawowego uregulowania danej kwestii¹⁵. Sądy „w przypadkach, w których orzeczenie TK jest niejednoznaczne, powinny kierować się nie wykładnią językową sentencji, ale przede wszystkim wykładnią funkcjonalną, dążąc do wykonania wyroku TK i jak najbardziej pełnego przywrócenia stanu konstytucyjności w systemie prawa. Winny brać pod uwagę również deklarowany przez TK cel, dla którego wyrokowi nadano właściwą postać”¹⁶. W konsekwencji, wykładnia w zgodzie z Konstytucją nie powinna prowadzić do odczytania z wykładanych przepisów normy zgodnej z językowym brzmieniem danego przepisu, lecz systemowo sprzecznej z podstawowymi wartościami porządku konstytucyjnego¹⁷.

K. Działocha, S. Jarosz-Żukowska, Warszawa 2013, s. 338.

¹¹ M. Wąsek-Wiaderek, op.cit., s. 34.

¹² M. Wąsek-Wiaderek, *Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego wobec kompetencji Trybunału Konstytucyjnego i trybunałów europejskich*, Lublin 2012, s. 150.

¹³ M. Wąsek-Wiaderek, *Skutki wyroków TK...*, s. 36. Zob. postanowienie SN z 25 września 2014 r., III KZ 45/14, baza orzeczeń „Supremus”.

¹⁴ E. Łętowska, *Promieniowanie orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego na poszczególne gałęzie prawa*, [w:] *Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, red. M. Zubik, Warszawa 2006, s. 363–365; S. Zabłocki, *Rozpoznawanie zażaleń na decyzje o zatrzymaniu*, „Palestra” 2005, nr 1–2, s. 228–229.

¹⁵ M. Wąsek-Wiaderek, *Skutki wyroków TK...*, s. 37.

¹⁶ M. Jackowski, *Następstwa wyroków Trybunału Konstytucyjnego w procesie sądowego stosowania prawa*, Warszawa 2016, Lex/el. 2016.

¹⁷ M. Gutowski, P. Kardas, *Wykładnia i stosowanie prawa w procesie opartym na Konstytucji*, Warszawa 2017, s. 285; zob. również: D. Dąbek, *Prawo sędziowskie w polskim prawie administracyjnym*, Warszawa 2010, s. 762 i n., B. Wojciechowski, *Dyskrecjonalność sędziowska. Studium*

Dla potrzeb niniejszych rozważań należy przyjąć, że rozstrzygnięciem incydentalnym jest postanowienie lub zarządzenie zapadające w postępowaniu incydentalnym, które ma służebny charakter w stosunku do postępowania zasadniczego i toczy się w trakcie postępowania zasadniczego lub w związku z nim, rozstrzygając kwestie uboczne, które nie dotyczą bezpośrednio głównego przedmiotu postępowania (czyli przede wszystkim odpowiedzialności karnej), ale pośrednio mogące na niego wpływać¹⁸. W praktyce nie należą do rzadkości sytuacje, w których Trybunał wydaje wyrok zakresowy stwierdzający niekonstytucyjność decyzji o niemożliwości zaskarżenia rozstrzygnięcia incydentalnego zapadłego w postępowaniu karnym. Dotychczas zapadłe wyroki odnosiły się do sądowej kontroli rozstrzygnięcia prokuratorskiego¹⁹, pominięcia ustawodawczego powodującego brak możliwości zaskarżenia rozstrzygnięcia incydentalnego²⁰, braku zażalenia na rozstrzygnięcie incydentalne sądu odwoławczego orzekającego po raz pierwszy²¹ oraz braku zażalenia na rozstrzygnięcie sądu odwoławczego w sprawie incydentalnej zapadłe na skutek zażalenia²².

II.

Rozważania toczyć się będą na marginesie wyroku z 16 lipca 2018 r.²³, którym podważono konstytucyjność normy prawnej zamykającej zainteresowanemu podmiotowi prawo do zaskarżenia decyzji procesowej w przedmiocie jego sta-

teoretycznoprawne, Warszawa 2004, s. 237 i n., L. Morawski, *Argumentacje, racjonalność prawa i postępowanie dowodowe*, Toruń 1988, s. 95 i n.

¹⁸ M. Kolendowska-Matejczuk, *Zaskarżalność rozstrzygnięć incydentalnych uregulowanych w Kodeksie Postępowania Karnego w świetle standardów konstytucyjnych. Rozważania systemowe*, Warszawa 2018, s. 33.

¹⁹ Wyroki TK: z 18 lipca 2011 r., SK 10/10, OTK-A 2011, nr 6, poz. 58; z 17 lutego 2004 r., SK 39/02, OTK-A 2004, nr 2, poz. 7; z 3 lipca 2008 r., K 38/07, OTK-A 2008, nr 6, poz. 102.

²⁰ Wyroki TK: z 16 marca 2004 r., K 22/03, OTK-A 2004, nr 3, poz. 20; z 26 listopada 2013 r., SK 33/12, OTK-A 2013, nr 8, poz. 124.

²¹ Wyroki TK: z 8 października 2013 r., K 30/11, OTK-A 2013, nr 7, poz. 98; z 24 lutego 2015 r., K 34/12, OTK-A 2015, nr 2, poz. 17.

²² Wyroki TK: z 6 września 2004 r., SK 10/04, OTK-A 2004, nr 8, poz. 80; z 13 lipca 2009 r., SK 46/08, OTK-A 2009, nr 7, poz. 109.

²³ K 12/15, OTK-A 2018, poz. 29.

tusu w postępowaniu karnym jako oskarżyciela posiłkowego. Trybunał Konstytucyjny przesądził o tym, że art. 56 § 3 k.p.k.²⁴ w zakresie, w jakim wyłącza dopuszczalność zaskarżenia zażaleniem postanowienia wydanego na podstawie art. 56 § 2 k.p.k.²⁵ odnoszącego się do oskarżyciela posiłkowego, jest niezgodny z art. 78 w związku z art. 31 ust. 3 Konstytucji. Przedmiotowym wyrokiem.

Trybunał dokonał oceny proporcjonalności *sensu largo* wskazanego ograniczenia prawa do zaskarżenia po przeprowadzeniu trzypunktowego testu. Po pierwsze, czy kontrolowany przepis prawa doprowadzi do osiągnięcia zamierzonego przez prawodawcę celu, a więc czy ochroni w oznaczonym zakresie przynajmniej jedną z wartości, o których mowa w art. 31 ust. 3 Konstytucji (przesłanka przydatności); po drugie, czy kontrolowany przepis prawa jest możliwie najmniej uciążliwym środkiem wiodącym do osiągnięcia założonego przez prawodawcę celu (przesłanka konieczności); wreszcie, po trzecie, czy utracone w wyniku ograniczenia wolności lub prawa podstawowego dobro pozostaje w proporcji do dobra osiągniętego przez kontrolowany przepis (proporcjonalność *sensu stricto*)²⁶.

W ocenie Trybunału, mimo że wyłączenie zaskarżalności postanowień wydawanych na podstawie art. 56 § 2 k.p.k. może być uznane za przydatne do osiągnięcia efektywności, sprawności i szybkości procesu karnego, a więc wartości współtworzących przesłankę porządku publicznego z art. 31 ust. 3 Konstytucji, to jednak nie spełnia ono przesłanki konieczności. Wyłączenie zaskarżalności przedmiotowego postanowienia z pewnością nie jest bowiem najmniej uciążliwym środkiem wiodącym do osiągnięcia efektywności, spraw-

²⁴ Dz.U. z 2017 r. poz. 1904, ze zm. Zgodnie z art. 56 § 3 k.p.k. w ówczesnym brzmieniu: „Na postanowienie sądu wydane na podstawie § 1, a także na postanowienie sądu wydane na podstawie § 2, jeżeli dotyczy oskarżyciela posiłkowego określonego w art. 54 § 1 lub art. 55 § 3, zażalenie nie przysługuje”.

²⁵ Zgodnie z tym przepisem: „Sąd orzeka także, iż oskarżyciel posiłkowy nie może brać udziału w postępowaniu, jeżeli stwierdzi, że nie jest on osobą uprawnioną lub jego akt oskarżenia albo oświadczenie o przystąpieniu do postępowania zostało złożone po terminie”.

²⁶ Wyroki TK z: 13 marca 2007 r., K 8/07, OTK-A 2007, nr 3 poz. 26; z 22 marca 2017 r., SK 13/14, OTK-A 2017, poz. 19. Szerzej: L. Garlicki, K. Wojtyczek, *Komentarz do art. 31, [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, T. II, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016, s. 91; K. Wojtyczek, *Granice ingerencji ustawodawczej w sferę praw człowieka w Konstytucji RP*, Kraków 1999, J. Zakolska, *Zasada proporcjonalności w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Warszawa 2008.

ości czy szybkości procesu karnego. Dokonywana przez sąd karny na podstawie art. 56 § 2 k.p.k. – niezaskarżalna na mocy art. 56 § 3 k.p.k. – ingerencja w prawo oskarżyciela posiłkowego ubocznego do udziału w postępowaniu sądowym ma charakter pełny i definitywny. Oskarżyciel posiłkowy uboczny wskutek rozstrzygnięcia sądu nie może brać udziału w postępowaniu karnym przed sądem, traci status oskarżyciela posiłkowego ubocznego i wszystkie wiążące się z nim uprawnienia. Ryzyko bezpodstawnego pozbawienia oskarżyciela posiłkowego ubocznego udziału w procesie karnym, zwiększane przez niezaskarżalność postanowienia w tym przedmiocie, nie jest równoważone przez jakikolwiek inny mechanizm. Nie sposób zatem mówić o najmniejszej uciążliwości w sytuacji pozbawienia pokrzywdzonego prawa do udziału w procesie karnym w roli strony. Uzyskanie i utrzymanie przez pokrzywdzonego pozycji strony jurysdykcyjnego postępowania karnego ma zaś – z perspektywy przysługujących mu z tego tytułu uprawnień – fundamentalne znaczenie. Tym samym pozbawienie pokrzywdzonego prawa do zaskarżenia postanowienia sądu odbierającego mu status oskarżyciela posiłkowego ubocznego istotnie ogranicza ochronę jego praw i interesów w procesie karnym²⁷.

Przedmiotowy wyrok należy ocenić pozytywnie z uwagi na wzmocnienie pozycji pokrzywdzonego w postępowaniu poprzez zagwarantowanie mu sądowej kontroli rozstrzygnięcia o odmowie dopuszczenia go do udziału w postępowaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego²⁸. Niemniej brak określenia przez Trybunał skutków wyroku zakresowego można już z góry określić jako jego mankament.

Wskazany wyrok stanowi pretekst do rozważań na temat skutków wyroków zakresowych Trybunału Konstytucyjnego w odniesieniu do postępowań incydentalnych w postępowaniu karnym, zwłaszcza w zakresie możliwości przywrócenia terminu do zaskarżenia rozstrzygnięcia incydentalnego, a także kwestii wzruszenia rozstrzygnięcia incydentalnego zapadłego na podstawie przepisu, co do którego upadło domniemanie jego konstytucyjności z chwilą ogłoszenia wyroku²⁹.

²⁷ Ibidem, pkt III.3.7.

²⁸ Tak również M. Kolendowska-Matejczuk, op.cit., s. 429.

²⁹ Zob. P. Tuleja, *Stosowanie Konstytucji RP w świetle zasady jej nadrzędności (wybrane problemy)*, Kraków 2003, s. 282 i nast., M. Gutowski, P. Kardas, *Domniemanie konstytucyjności a kompetencje sądu*, „Palestra” 2016, nr 5, s. 47 i n.

III.

W konsekwencji wyroku TK z 16 lipca 2018 r., do czasu zmiany treści art. 56 § 3 k.p.k., zażalenie na postanowienie o odmowie dopuszczenia pokrzywdzonego do udziału w sprawie w charakterze oskarżyciela posiłkowego ubocznego przysługiwało na podstawie art. 459 § 1 k.p.k.³⁰ Dopiero od 5 października 2019 r. podstawą tą jest zmieniony art. 56 § 3 k.p.k. Zgodnie z art. 1 pkt 7 ustawy z 19 lipca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw³¹, art. 56 § 3 k.p.k. uzyskał następujące brzmienie: na postanowienie sądu wydane na podstawie § 2 przysługuje zażalenie do innego równorzędnego składu tego sądu.

Należy rozróżnić dwie sytuacje, jakie mogą mieć miejsce w razie wydania wyroku przez TK. Pierwsza ma miejsce wówczas, gdy termin do złożenia zażalenia jeszcze nie upłynął. Wraz z ogłoszeniem wyroku TK w dniu 16 lipca 2018 doszło do uchylecia domniemania zgodności art. 56 § 3 k.p.k. z Konstytucją w zakresie, w jakim przepis ten nie przewiduje możliwości złożenia zażalenia. Tym samym od chwili stwierdzenia owej niekonstytucyjności sąd powinien traktować zażalenie jako dopuszczalne. Stanowisko Trybunału Konstytucyjnego jest bowiem wiążące w tych sprawach, w których w dniu wydania orzeczenia nie upłynął jeszcze termin do wniesienia zażalenia. Dlatego po wydaniu wyroku TK do zmiany przepisu wykładnia prokonstytucyjna art. 459 § 1 k.p.k. pozwalała złożyć zażalenie na tej podstawie. Złożenie go w terminie powinno skutkować jego merytorycznym rozpoznaniem. Zażalenie powinno zostać także rozpoznane pomimo złożenia go przed dniem wydania wyroku TK w sytuacji, w której sąd karny jeszcze nie zdążył go rozpoznać. Również i w tej sytuacji, wymaga tego wykładnia prokonstytucyjna art. 459 § 1 k.p.k.

Druga sytuacja ma miejsce, gdy upłynął termin na złożenie zażalenia. Naturalnym środkiem w tej sytuacji powinien być wniosek o przywrócenie terminu. Pojawia się jednak wątpliwość, czy Kodeks postępowania karnego

³⁰ K. Eichstaedt, *Komentarz do art. 56 k.p.k.*, [w:] *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany*, red. D. Świecki, Lex/el. 2019, teza 7. Zgodnie z art. 459 § 1 k.p.k. „zażalenie przysługuje na postanowienia sądu zamykające drogę do wydania wyroku, chyba że ustawa stanowi inaczej”.

³¹ Dz.U. 2019, poz. 1694.

pozwala na przywrócenie terminu na podstawie wyroku zakresowego TK. Rozstrzygnięcie tej wątpliwości będzie skutkować dopuszczeniem (lub nie) oskarżyciela posiłkowego do udziału w postępowaniu karnym.

W istocie chodzi więc o wykładnię art. 126 § 1 k.p.k., zgodnie z którym jeżeli niedotrzymanie terminu zawitego nastąpiło z przyczyn od strony niezależnych, strona w zawitym terminie 7 dni od daty ustania przeszkody może zgłosić wniosek o przywrócenie terminu, dopełniając jednocześnie czynności, która miała być w terminie wykonana; to samo stosuje się do osób niebędących stronami. Dokonując wykładni językowej przepisu powyżej przytoczonego artykułu należy wskazać, że niezależną przyczyną jest taka, która powstała bez związku z określoną osobą. Mamy tu do czynienia z okolicznościami niezawisłymi od woli strony, nie zaś nieuchronnymi lub niedającymi się przez nią przewidzieć³². Mimo że art. 126 § 1 k.p.k. odwołuje się do kryterium obiektywnej niezależności przyczyny od strony, to jej ocen należy dokonać przez pryzmat strony. W konsekwencji, o ocenie przyczyny jako niezależnej decyduje kryterium obiektywno-subiektywne. Chodzi o przyczynę, której strona nie mogła usunąć, i przez to stało się niemożliwie dokonanie czynności w terminie³³.

Pomocna przy rozstrzygnięciu wątpliwości, czy wyrok zakresowy TK stanowi podstawę do przywrócenia terminu w postępowaniu karnym, może okazać się wykładnia celowościowa art. 190 ust. 4 Konstytucji przewidującego możliwość wznowienia postępowania w sprawach, w których orzeczenie zostało wydane na podstawie aktu normatywnego, uznanego przez Trybunał Konstytucyjny za niezgodny z konstytucją, umową międzynarodową lub ustawą. Celem tego przepisu, w odniesieniu do skargi konstytucyjnej, jest doprowadzenie do uchylecia orzeczenia, decyzji lub innego rozstrzygnięcia naruszających prawa lub wolności konstytucyjne. Z tego punktu widzenia wyrok TK stwierdzający znaczenie normy odmienne od znaczenia, które było podstawą ostatecznego rozstrzygnięcia wobec skarżącego, stanowi podstawę do uru-

³² L. Peiper, *Komentarz do Kodeksu postępowania karnego*, Kraków 1929, s. 139; D. Drąjewicz, *Restytucja terminu zawitego w postępowaniu karnym*, „Przegląd Sądowy” 2013, nr 5, s. 114–123. Por. jednak postanowienie Najwyższego Sądu Wojskowego z 3 września 1946 r., WPP 1947, nr 1, s. 135–136, które spotkało się ze słuszną krytyką doktryny.

³³ R.A. Stefański, *Przyczyna niezależna od prokuratora uzasadniająca przywrócenie terminu zawitego*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 3, s. 27–32.

chomienia środka określonego w art. 190 ust. 4 Konstytucji³⁴. „Wznowienie postępowania” o jakim mowa w art. 190 ust. 4 Konstytucji jest „pojęciem autonomicznym, konstytucyjnym, nie mającym tak technicznego charakteru (z uwagi na brak regulacji przesłanek na szczeblu konstytucyjnym) jak pojęcie »wznowienia«, jakim posługują się poszczególne procedury regulowane ustawami zwykłymi. »Wznowienie«, którego dotyczy art. 190 ust. 4 Konstytucji dotyczy *en bloc* postępowania sanacyjnego, zmierzającego do przywrócenia stanu konstytucyjności poprzez wzruszenie rozstrzygnięcia leżącego u podstaw skutecznej (stwierdzenie niekonstytucyjności prawnej podstawy orzekania) skargi konstytucyjnej. Przepis ten odsyła do ustaw zwykłych, nakazując im regulację trybu wspomnianej sanacji”³⁵. W konsekwencji, to przepis Konstytucji przesądza o sanacji, wskazując cel „wznowienia”, o jakim mowa w art. 190 ust. 4 Konstytucji. Osiągnięcie tego konstytucyjnego celu jest pozostawione ustawom zwykłym, regulującym tryb, przesłanki i zasady sanacji konstytucyjności w poszczególnych procedurach. Tak więc art. 190 ust. 4 konstrukcyjnie obejmuje sobą określenie celu na poziomie Konstytucji, natomiast sądom orzekającym pozostawia, na podstawie procedur ukształtowanych w ustawach zwykłych, orzekanie o sanacji następstw stwierdzenia niekonstytucyjności przez Trybunał. Podsumowując, instytucja wznowienia postępowania o jakiej mowa w art. 190 ust. 4 Konstytucji ma znaczenie szersze od wznowień określonych w poszczególnych procedurach sądowych obejmując również inne instrumenty proceduralne pozwalające na przywrócenie stanu konstytucyjności prawomocnych rozstrzygnięć³⁶.

W doktrynie słusznie podnosi się, że wznowienie postępowania w rozumieniu konstytucyjnym będzie obejmowało również inne postępowania w sprawach indywidualnych jak np. przywrócenie terminu³⁷. Celem instytucji określonej w art. 190 ust. 4 Konstytucji RP jest bowiem ponowne rozstrzygnięcie sprawy bez zastosowania niekonstytucyjnej normy. W konsekwencji,

³⁴ Postanowienie TK z 14 kwietnia 2004 r., SK 32/01, OTK-A 2004, nr 4, poz. 35.

³⁵ Wyrok TK z 2 marca 2004 r., SK 53/03, OTK-A 2004, nr 3, poz. 16.

³⁶ Postanowienie TK z 14 kwietnia 2004 r., SK 32/01...

³⁷ A. Mączyński, J. Podkowik, *Komentarz do art. 190 Konstytucji*, [w:] *Konstytucja RP. Komentarz. Tom II*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016, s. 1220. Por. *mutatis mutandis* wyroki NSA: z 24 lutego 2009 r., I OSK 418/08, Legalis; z 25 maja 2004 r., FSK 28/04, „Monitor Podatkowy” 2005, nr 2, s. 44.

organy państwa mają obowiązek podjąć wszelkie dostępne środki prawne, nawet jeśli nie istnieje w tym zakresie odrębna procedura dla realizacji tej normy konstytucyjnej. Dlatego sądy powinny stosować wykładnię prokonstytucyjną zwrotu „przyczyn od strony niezależnych” na podstawie art. 126 § 1 k.p.k. w zw. z art. 190 ust. 4 Konstytucji uznając, że taką przyczyną może być wyrok Trybunału Konstytucyjnego stwierdzający niezgodność danego przepisu z Konstytucją. Instytucja przywrócenia uchybionego terminu została również potraktowana jako sposób realizacji prawa do sanacji niekonstytucyjności na kanwie wyroku TK z 17 września 2002 r.³⁸ w postępowaniu cywilnym. Postanowieniem z 13 stycznia 2004 r.³⁹ Sąd Najwyższy przywrócił pozwanemu, którego apelacja została odrzucona z powodu nieuiszczenia stosownej opłaty (wezwanie doręczone zostało mu w drodze doręczenia zastępczego), termin do uiszczenia opłaty apelacyjnej, co umożliwiło mu kontynuowanie postępowania.

Powyższe rozważania prowadzą do konstatacji, że wyrok zakresowy TK w sprawie K 12/15 może stanowić podstawę przywrócenia terminu do złożenia zażalenia na postanowienie o odmowie dopuszczenia pokrzywdzonego do udziału w sprawie w charakterze oskarżyciela posiłkowego ubocznego. Wykładnia art. 126 § 1 k.p.k. w zgodzie z art. 190 ust. 4 Konstytucji nakazuje bowiem jako przyczynę niezależną od strony uznać wyrok Trybunału Konstytucyjnego. Inna wykładnia byłaby zaprzeczeniem istoty wydanego przez Trybunał wyroku, uniemożliwiając stronie dochodzenia ochrony swoich praw poprzez pozbawienie jej sądowej kontroli zażalenia.

IV.

Kolejny problem praktyczny pojawia się w sytuacji, gdy wyrok zakresowy Trybunału Konstytucyjnego stwierdzający niekonstytucyjność przepisu niepozwalającego na zaskarżenie rozstrzygnięcia incydentalnego w postępowaniu karnym zapada już po uprawomocnieniu się postępowania karnego. Naturalną podstawą wznowienia postępowania incydentalnego powinien być art. 540

³⁸ SK 35/01, OTK-A 2002 nr 5 poz. 60. Wyrok TK stwierdzał niekonstytucyjność przepisów rozporządzenia regulujących doręczenie zastępcze.

³⁹ V CZ 144/03, Lex nr 599573.

§ 2 k.p.k., w myśl którego postępowanie wznawia się na korzyść strony, jeżeli Trybunał Konstytucyjny orzekł o niezgodności z Konstytucją, ratyfikowaną umową międzynarodową lub z ustawą przepisu prawnego, na podstawie którego zostało wydane orzeczenie; wznowienie nie może nastąpić na niekorzyść oskarżonego⁴⁰. Dodatkowo w orzecznictwie przyjmuje się, że nie jest dopuszczalne wznowienie co do orzeczeń incydentalnych, gdyż nie rozstrzygają o przedmiocie postępowania⁴¹. Z treści przepisów art. 540 k.p.k. czy art. 540a k.p.k. wynika w sposób bezsporny, że postępowanie sądowe, prawomocnie zakończone, musi rozstrzygać o odpowiedzialności karnej oskarżonego, a nie o jakiegokolwiek kwestii incydentalnej, chociażby istotnej dla oskarżonego, rozstrzyganej w toku postępowania karnego⁴². Konstatując, należy stwierdzić, że pokrzywdzony nie ma instrumentu do wzruszenia postanowienia uniemożliwiającego mu występowanie w postępowaniu karnym w charakterze oskarżyciela posiłkowego.

Na problem ten zwrócił uwagę Rzecznik Praw Obywatelskich⁴³, wskazując, że inspiracją dla postępowania karnego mogą być rozwiązania przyjęte w procedurze cywilnej, w szczególności zaś w art. 416¹ k.p.c. W myśl tego przepisu, w sprawie zakończonej prawomocnym wyrokiem mogą być uchylone postanowienia niekończące postępowania w sprawie, jeżeli zostały wydane na podstawie aktu normatywnego uznanego przez Trybunał Konstytucyjny za niezgodny z Konstytucją, ratyfikowaną umową międzynarodową lub z ustawą. W istocie nie mamy tu do czynienia ze wznowieniem postępowania, lecz ze szczególną procedurą, do której tylko odpowiednio stosuje się przepisy o wznowieniu postępowania.

⁴⁰ Możliwość wznowienia postępowania karnego na niekorzyść oskarżonego została ograniczona jedynie do przypadków wskazanych w art. 540a k.p.k. i art. 542 § 3 k.p.k. (w odniesieniu do uchyleń określonych w art. 439 § 1 pkt 1–8 k.p.k.), a także limitowana terminem roku od daty uprawomocnienia się orzeczenia (art. 542 § 5 k.p.k.).

⁴¹ Por. postanowienia SN: z 27 sierpnia 2008 r., IV KZ 59/08, OSNwSK 2008, poz. 1715; z 11 września 2008 r., IV KZ 62/08, OSNwSK 2008, poz. 1823.

⁴² Ibidem.

⁴³ Wystąpienie Rzecznika Praw Obywatelskich do Ministra Sprawiedliwości z 11 kwietnia 2019 r., II.S11.54.2019, <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/oskarzyciel-posi%C5%82kowy-procedura-rpo-do-ms-po-wyroku-tk> (4.08.2020). Do dnia dzisiejszego Rzecznik nie uzyskał odpowiedzi na przedmiotowe wystąpienie. Autor niniejszego artykułu przygotowywał wskazane wystąpienie.

Artykuł 416¹ k.p.c. wprost obejmuje postępowania, w których toku wydano postanowienia niekończące postępowania w sprawie na podstawie aktu normatywnego niezgodnego z Konstytucją RP, ratyfikowaną umową międzynarodową lub ustawą, zaś prawomocny wyrok kończący postępowanie w sprawie wydany został na konstytucyjnej i legalnej podstawie. Ustawodawca wprowadzając art. 416¹ k.p.c. umożliwił uchylenie postanowień niekończących postępowania w sprawie bez konieczności wzruszenia prawomocnego wyroku. Odpowiednie stosowanie przepisów o wznowieniu postępowania oznacza w szczególności, iż sąd nie może z urzędu uchylić postanowień niekończących postępowania w sprawie; niezbędna jest skarga strony postępowania. Z treści art. 416¹ k.p.c. wynika wyraźnie, że jedynym rozstrzygnięciem dopuszczalnym na skutek ponownego rozpoznania sprawy w zakresie dotyczącym materii regulowanej zaskarżonym postanowieniem niekończącym postępowania w sprawie w razie uwzględnienia skargi jest postanowienie uchylające zaskarżone orzeczenie. Jeżeli skarga jest bezzasadna, sąd ją oddala, co jest równoznaczne z odmową uchylenia zaskarżonego postanowienia. W szczególności nie jest możliwe uchylenie zaskarżonego postanowienia i wydanie nowego postanowienia. Nie ulega wątpliwości, że art. 416¹ k.p.c. służy pełniejszej realizacji unormowania zawartego w art. 190 ust. 4 Konstytucji RP⁴⁴.

Zgodzić się należy z K. Weitzem, który wskazał, że aby doszło do zastosowania art. 416¹ k.p.c., muszą zostać spełnione trzy przesłanki. Po pierwsze, Trybunał Konstytucyjny powinien uznać za niezgodny z Konstytucją, ratyfikowaną umową międzynarodową lub ustawą akt normatywny stanowiący podstawę wydania postanowienia niekończącego postępowania w sprawie. Po drugie, postępowanie cywilne zostało prawomocnie zakończone⁴⁵. Po trzecie, mamy do czynienia z postanowieniem niekończącym postępowania

⁴⁴ M.P. Wójcik, *Komentarz do art. 416¹ k.p.c.*, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom I. Art. 1–729*, red. A. Jakubecki, Lex/el. 2018. Bliżej na temat charakteru środka, o którym mowa w art. 416¹: K. Weitz, [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego, t. III. Środki zaskarżenia, cz. 2*, red. J. Gudowski, Warszawa 2013, s. 1515–1516.

⁴⁵ Przed prawomocnym zakończeniem postępowania w sprawie postanowienia w sprawach incydentalnych, w razie uznania przez Trybunał Konstytucyjny za niezgodny z Konstytucją, umową międzynarodową lub ustawą aktu normatywnego, który stanowił podstawę ich wydania, mogą być uchylane lub zmieniane zgodnie z art. 359 § 2 k.p.c.

nia w sprawie, które zostało wydane w sprawie zakończonej prawomocnym wyrokiem, a więc merytorycznym rozstrzygnięciem⁴⁶.

Rezultatem zastosowania art. 416¹ k.p.c. może być wykreowanie podstawy wznowienia postępowania określonej w art. 403 § 4 k.p.c., przewidującej, że można żądać wznowienia, jeżeli na treść wyroku miało wpływ postanowienie niekończące postępowania w sprawie, wydane na podstawie aktu normatywnego uznanego przez Trybunał Konstytucyjny za niezgodny z Konstytucją, ratyfikowaną umową międzynarodową lub z ustawą, uchylone lub zmienione zgodnie z art. 416¹. Celem wskazanej podstawy wznowienia jest realizacja art. 190 ust. 4 Konstytucji RP. Jeżeli skutek zastosowania art. 416¹ k.p.c. dojdzie do zmiany lub uchylenia prawomocnego postanowienia w sprawie incydentalnej, wydanego w postępowaniu zakończonym prawomocnym wyrokiem, to zajdzie podstawa dla wznowienia postępowania zakończonego tym wyrokiem. Mamy tu więc swoistą dwustopniowość. Podstawa wyrażona w art. 403 § 4 pojawia się dopiero w sytuacji uchylecia lub zmiany prawomocnego postanowienia niekończącego postępowania w sprawie zgodnie z art. 416¹ k.p.c.⁴⁷ Jak trafnie wskazuje M. Manowska, między postanowieniem zapadłym w sprawie incydentalnej a wyrokiem kończącym postępowanie w sprawie musi istnieć bezpośredni związek⁴⁸.

Do tej pory podobne rozwiązanie nie zostało przewidziane na gruncie procedury karnej. W związku z powyższym należałoby rozważyć wprowadzenie do Kodeksu postępowania karnego rozwiązania analogicznego do 416¹ k.p.c. Ma to istotne znaczenie z tego powodu, że rozstrzygnięcia incydentalne oddziałują na wolności i prawa stron czy też osób trzecich. Stwierdzenie przez Trybunał Konstytucyjny niezgodności z prawem przepisu niepozwalającego na odwołanie się od rozstrzygnięcia incydentalnego, stawia jednostkę w nowej sytuacji – takiej, w której może ponownie zainicjować kontrolę sądową rozstrzygnięcia incydentalnego, które w jej mniemaniu narusza jej interesy. Wprowadzenie możliwości quasi-wznowienia postępowania incydentalnego pozwoliłoby na pełniejszą ochronę interesów jednostki oraz urzeczywistnienie konstytucyjnych standardów wynikających z art. 190 ust. 4 Konstytucji

⁴⁶ K. Weitz, [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego*, t. III..., red. J. Gudowski, s. 1517–1518.

⁴⁷ Ibidem, s. 1377. Por. także postanowienie SN z 21 września 2007 r., V CZ 88/07, Lex nr 486003.

⁴⁸ M. Manowska, *Wznowienie postępowania cywilnego*, Warszawa 2013, s. 73.

RP i na kontrolę sądową rozstrzygnięć ingerujących w jej wolności i prawa, mogących mieć wpływ na wynik postępowania głównego. W tej ostatniej sytuacji, wzorem art. 403 § 4 k.p.c., należałoby również rozważyć wprowadzenie takiej podstawy wznowieniowej.

Literatura

- Bosek L., *Zaniechanie prawodawcze jako przedmiot kontroli sądowej (analiza porównawcza)*, Warszawa 2003.
- Dąbek D., *Prawo sędziowskie w polskim prawie administracyjnym*, Warszawa 2010.
- Dąbrowski M., *Spór o wyroki interpretacyjne Trybunału Konstytucyjnego – głos w dyskusji*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2017, nr 2.
- Drajewicz D., *Restytucja terminu zawitego w postępowaniu karnym*, „Przegląd Sądowy” 2013, nr 5.
- Eichstaedt K., *Komentarz do art. 56 k.p.k.*, [w:] *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany*, red. D. Świecki, Lex/el. 2019.
- Florczak-Wątor M., *Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego i ich skutki prawne*, Poznań 2006.
- Garlicki L., *Sądownictwo konstytucyjne w Europie Zachodniej*, Warszawa 1987.
- Garlicki L., Wojtyczek K., *Komentarz do art. 31*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, T. II, red. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016.
- Grzybowski M., *Zaniechanie prawodawcze w praktyce polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, https://www.confueconstco.org/reports/rep-xiv/report_Poland_po.pdf.
- Gutowski M., Kardas P., *Domniemanie konstytucyjności a kompetencje sądu*, „Palestra” 2016, nr 5.
- Gutowski M., Kardas P., *Wykładnia i stosowanie prawa w procesie opartym na Konstytucji*, Warszawa 2017.
- Jackowski M., *Następstwa wyroków Trybunału Konstytucyjnego w procesie sądowego stosowania prawa*, Warszawa 2016.
- Jackowski M., *Wykonywanie wyroków Trybunału Konstytucyjnego przez sądy*, [w:] *Wykonywanie orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego w praktyce konstytucyjnej organów państwa*, red. K. Działocha, S. Jarosz-Żukowska, Warszawa 2013.
- Kolendowska-Matejczuk M., *Zaskarżalność rozstrzygnięć incydentalnych uregulowanych w Kodeksie Postępowania Karnego w świetle standardów konstytucyjnych. Rozważania systemowe*, Warszawa 2018.
- Kustra A., *Wznowienie postępowania w następstwie stwierdzenia niekonstytucyjności pominięcia prawodawczego*, [w:] *Skutki wyroków Trybunału Konstytucyjnego*

- w sferze stosowania prawa, red. M. Bernatt, J. Królikowski, M. Ziółkowski, Warszawa 2013.
- Łętowska E., *Promieniowanie orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego na poszczególne gałęzie prawa*, [w:] *Księga XX-lecia orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, red. M. Zubik, Warszawa 2006.
- Manowska M., *Wznowienie postępowania cywilnego*, Warszawa 2013.
- Mączyński A., Podkowik J., *Komentarz do art. 190 Konstytucji*, [w:] *Konstytucja RP. Komentarz. Tom II*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016.
- Morawski L., *Argumentacje, racjonalność prawa i postępowanie dowodowe*, Toruń 1988.
- Peiper L., *Komentarz do Kodeksu postępowania karnego*, Kraków 1929.
- Podkowik J., *Charakter i skutki prawne wyroków stwierdzających niekonstytucyjność pominienia prawodawczego*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego” 2017, nr 2.
- Stefański R.A., *Przyczyna niezależna od prokuratora uzasadniająca przywrócenie terminu zawitego*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 3.
- Tuleja P., *Stosowanie Konstytucji RP w świetle zasady jej nadrzędności (wybrane problemy)*, Kraków 2003.
- Tuleja P., *Trybunał konstytucyjny – negatywny ustawodawca czy strażnik konstytucji?*, [w:] *Instytucje prawa konstytucyjnego w dobie integracji europejskiej. Księga jubileuszowa dedykowana Prof. Marii Kruk-Jarosz*, red. J. Wawrzyniak, M. Laskowska, Warszawa 2009.
- Wąsek-Wiaderek M., *Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego wobec kompetencji Trybunału Konstytucyjnego i trybunałów europejskich*, Lublin 2012.
- Wąsek-Wiaderek M., *Skutki wyroków Trybunału Konstytucyjnego „kreujących” środek odwoławczy w postępowaniu karnym. Analiza wykonania wyroku w sprawie K 30/11 przez sądy orzekające w sprawach karnych*, „Ius Novum” 2015, nr 3.
- Weitz K., [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego, t. III. Środki zaskarżenia, cz. 2*, red. J. Gudowski, Warszawa 2013.
- Wojciechowski B., *Dyskrecjonalność sędziowska. Studium teoretycznoprawne*, Warszawa 2004.
- Wojtyczek K., *Granice ingerencji ustawodawczej w sferę praw człowieka w Konstytucji RP*, Kraków 1999.
- Woś T., *Wyroki interpretacyjne i zakresowe w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, nr 3, vol. XXV.
- Wójcik M.P., *Komentarz do art. 416¹ k.p.c.*, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz aktualizowany. Tom I. Art. 1–729*, red. A. Jakubecki, Lex/el. 2018.
- Wronkowska S., *Kilka uwag o „prawodawcy negatywnym”*, „Państwo i Prawo” 2008, z. 10.
- Zabłocki S., *Rozpoznawanie zażaleń na decyzje o zatrzymaniu*, „Palestra” 2005, nr 1–2.
- Zakolska J., *Zasada proporcjonalności w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Warszawa 2008.